

VICTORIA & ALBERT MÜZESİ DEPOSUNDA BULUNAN ÇİNİLER VE DİYARBAKIR YAPILARINDAKİ ÇİNİLER ARASINDA BİR KARŞILAŞTIRMA*

Hayal GÜLEÇ**

ÖZ

Victoria & Albert Müzesi'nde bulunan seramik ve çini koleksiyonu, Ortadoğu, Asya ve Avrupa'dan farklı yollarla elde edilmiş dünyanın en kapsamlı koleksiyonları arasındadır. Müzede yapılan araştırma sırasında, farklı ölçü ve kompozisyon özellikleriyle dikkati çeken on bir adet çininin izlerinin Diyarbakır yapılarına kadar ulaştığı tespit edilmiştir. Diyarbakır, Osmanlı yönetimine geçtiği 16. yüzyıldan itibaren, önemli eserlerin ortaya konduğu bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde, yeni imar faaliyetlerinin yanı sıra önceki dönemlere ait eserlere yapılan onarımlar, mevcut olan mimari dokuya Osmanlı'nın izlerini yansıtmıştır. Bu çalışmanın amacı, Victoria & Albert Müzesi depolarında bulunan on bir adet çininin, Diyarbakır yapılarına ait olup olmadığını tartışmaktır. Çalışma yapılırken betimsel modele dayalı olarak yapılan, nitel bir araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çinilere ait arşiv belgeleri, metin/doküman analizi ile özetlenmiştir. Çiniler, 16. Yüzyıl klasik İznik çinileri ile karşılaştırılmıştır. Yapılan incelemelerin neticesinde, makaleye konu olan çinilerin benzerlerine, Sahabeler Türbesi, Nebi Cami, Hüsrev Paşa Cami, Behram Paşa Cami ve Melik Ahmet Cami'de ve Ermeni Katolik Kilisesi'nde rastlanmıştır. Son olarak yukarıda verilen çinilerin bazılarının müzeye geliş yoluna dair bilgilere, Victoria & Albert Müzesi arşiv belgelerinden ve İslam Sanatları bölümü kayıtlarından ulaşılmıştır. Bu sayede, bahsi geçen çinilerin, ülkemizden ne şekilde ve kimler tarafından çıkarıldığı, belgelerle açıklık kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çini, Victoria & Albert Müzesi, Diyarbakır, Osmanlı Seramiği, İznik.

* Bu çalışma, şahsıma ait 2016 yılında YÖK tarafından onaylanmış olan ve SDU-BAP tarafından 3337-YL1-12 proje numarası ile desteklenmiş "Victoria & Albert Müzesi Deposunda Bulunan 16. yüzyıl İznik Çinileri" başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Bu çalışma, 25-27 Ekim 2017 tarihinde düzenlenen olan, "21.Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu"nda sözlü olarak sunulmuştur ve özet olarak yayınlamıştır.

** Öğretim Görevlisi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, hayalgulec@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7567-821X>.

*** Çalışmada herhangi bir destek ve teşekkür beyanı veya çatışma beyanı yoktur.

A COMPARISON BETWEEN THE TILES IN THE VICTORIA & ALBERT MUSEUM STORAGE AND THE TILES IN DIYARBAKIR BUILDINGS*

HAYAL GÜLEÇ**

ABSTRACT

The collection of ceramics and tiles at the Victoria & Albert Museum is one of the most comprehensive in the world, having been acquired in various ways from the Middle East, Asia and Europe. During the research conducted at the museum, it was determined that the traces of eleven tiles, which attract attention with their different sizes and compositions, have reached Diyarbakır buildings. Since the 16th century, when the city came under Ottoman rule, Diyarbakır has experienced a period of significant works of art. During this period, new construction activities as well as repairs to earlier buildings reflected the Ottoman imprint on the existing architectural texture. The aim of this study is to discuss whether the eleven tiles found in the warehouses of the Victoria & Albert Museum belong to Diyarbakır structures. A qualitative research method based on a descriptive model was used in this study. The archival documents of these tiles are summarized through text/document analysis. The tiles were compared with 16th century classical Iznik tiles. As a result of the investigations, similar tiles that are the subject of the article were found in the Tomb of the Companions, Nebi Mosque, Hüsrev Pasha Mosque, Behram Pasha Mosque and Melik Ahmet Mosque, and in the Armenian Catholic Church. Finally, the information about the way of some of the above-mentioned tiles came to the museum was obtained from the archive documents of the Victoria & Albert Museum and the records of the Islamic Arts Department. In this way, it has been clarified with documents how and by whom the mentioned tiles were removed from our country.

Keywords: Tile, Victoria & Albert Museum, Diyarbakir, Ottoman Ceramic, İznik.

* This study is based on my master's thesis titled "16th Century Iznik Tiles in the Warehouse of the Victoria & Albert Museum", which was approved by YÖK in 2016 and supported by SDU-BAP with project number 3337-YL1-12. This study was presented orally at the "21st International Symposium on Medieval and Turkish Period Excavations and Art History Studies" held on 25-27 October 2017.

** Instructor, Akdeniz University, Faculty of Fine Arts, Department of Basic Education, hayalgulec@akdeniz.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7567-821X>.

1. GİRİŞ

İngiltere Londra’da bulunan Victoria & Albert Müzesi, oldukça geniş kapsamlı bir Osmanlı devri çini ve seramik koleksiyonuna sahiptir. Ancak, koleksiyona dahil olan çinilerin büyük bir kısmı sergilenmemektedir. Sergilenmeyen çiniler, müze yapısında ve Blythe House’da bulunan depolarda korunmaktadır. Victoria & Albert Müzesi’nin ve Blythe House’ın depolarında yer alan araştırma kapsamındaki çinilerin incelenmesi sonucunda, on bir farklı envanter numarasıyla kaydedilmiş çininin, Diyarbakır’da bulunan bazı yapılardaki çinilerle benzerlik taşıdığı fark edilmiştir.¹

Bilindiği üzere, Diyarbakır, Anadolu’da yer alan, kültürel açıdan çok zengin geçmişe sahip bir şehirdir. Artuklu ve Akkoyunlu Dönemi’nde önemli bir konuma sahip olan şehir, 1515’te (Göyünç,1994, s. 464-469) Osmanlı idaresine girdikten sonra da aynı özelliğini sürdürmüştür. Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemlerinde çini üretim merkezlerinden birisi olduğu düşünülen Diyarbakır’ın (Necipoglu, 2013, s. 625; Yenişehirlioğlu,1987, s.368-382; 2000, s. 9; Raby, 1978, s. 429-459; Sözen, 1971, s. 79; Carswell, 2012, s. 111-112; Aktaran Daşdağ, 2013, s. 271; Yıldırım, 2001, s. 110; İlhan, 1994, s. 49; Çam, 2002, s. 244; Ünal, 1998), en yoğun yerleşim merkezlerinden Sur ilçesi sınırlarında bulunan, Nebi Cami, Safa Cami, Hüsrev Paşa Cami, İskender Paşa Cami, Ali Paşa Camii, Behram Paşa Cami, Melek Ahmet Paşa Cami, Sahabeler Türbesi ve Ermeni Katolik Kilisesi’ndeki süslemelerde Osmanlı çinileri yer almaktadır.

Victoria & Albert Müzesi depolarında bulunan çinilerin benzerleriyle karşılaşılan Diyarbakır yapılarından;

Sahabeler Türbesi’nin ilk inşa tarihinin 638 olduğu ancak bugünkü durumuna gelmesinin 1631-1633 tarihlerine rastladığı bilinmektedir (Sözen, 1971, s. 185). Türbe, İç Kale’de, Kale Cami’nin batı cephesine bitişik olarak inşa edilmiştir. Sahabeler Türbesi, kare planlı ve kübik gövdeli olup, dıştan kurşun kaplı külah, içten ise kubbeye örtülüdür (Sözen, 1971, s. 185-186;

¹ Bu çalışmaya konu olan çinilerin ve arşiv belgelerinin fotoğrafları, 2016 yılında YÖK tarafından onaylanmış olan “Victoria & Albert Müzesi Deposunda Bulunan 16. yüzyıl İznik Çinileri” başlıklı yüksek lisans tezinden alınmıştır ve şahsım tarafından çekilmiştir. Şahsıma ait yüksek lisans çalışmasında, Victoria & Albert Müzesi Deposunda bulunan 46 farklı envanter numaralı İznik çinisinin fotoğraflanması ve bu çinilerin ait oldukları yapıların tespit edilmesi ile ilgili bölümde, 11 farklı envanter numaralı çininin, Diyarbakır’daki bazı yapılara ait olabileceği tespit edilmiştir.

Yıldız, 2011). Çini bezeme, daha öncesinde daha fazla bölümde yer alırken, bugün iç mekânın güney ve batı duvarında yer almaktadır (Şekil 2, 6, 14, 20, 27, 28, 37) ².

Nebi Cami'nin ilk inşasının, 15. yüzyılda Akkoyunlular tarafından gerçekleştirildiği, 1524 yılında, Osmanlılar tarafından ekler yapıldığı ve değişiklikler geçirdiği bilinmektedir (Sözen, 1981, s. 72; Gabriel, 1923, s. 200). 16. yüzyıldan kalan Nebi Cami, iki kare paye üzerine, yanlara doğru ikişer yarım tonozla genişletilmiş olarak, siyah taştan yapılmıştır. Kubbe, konik bir çatıyla örtülmüştür. Yapının, kuzey yönünde üç kubbeli son cemaat yeri vardır. Caminin kare planlı minaresi, kuzey yönünde olup Osmanlı devrinde yapılmıştır (Aslanapa vd., 1993). Caminin doğu duvarı ve kible duvarının doğusunda, vaaz kürsüsünün arkasında kalan bir bölümün, çinilerle kaplı olduğu görülmektedir (Şekil 11, 21). Nebi Cami, I. Dünya savaşında kışla olarak kullanılmıştır. Bu sebeple, yapının çinilerinin zarar gördüğü bilinmektedir (Altınboğa, 1999, s. 21).

Hüsrev Paşa Cami, 1521-1528 tarihleri arasında, Akkoyunlular zamanında inşa edilmiştir. Yapının, taç kapısındaki tamir kitabesine göre, 1531 yılında, Osmanlılar tarafından kapsamlı bir biçimde onarımdan geçirildiği belirtilmektedir (Sözen, 1981, s. 81). Yapı Vakıflar Genel Müdürlüğü kütüklerinde Mazbut hayrat olarak kayıtlı olup farklı yıllarda onarılmıştır. (Boran ve Erdal, 2011, s. 267). Ters "T" plan şemalı cami, kuzey cephesinde yer alan eyvan biçimli kapıyla sokağa açılmaktadır. Caminin, batı duvarında ve güney duvarında çini süslemeler görülür (Şekil 22).

Melik Ahmet Paşa Cami, 1587-1591 yılları arasında Diyarbakır Valisi Melik Ahmet Paşa tarafından, Melik Ahmet Paşa Mahallesi'nde yaptırılmıştır (Yılmazçelik, 1995, s. 64; Sözen, 1971, s. 95). Enine dikdörtgen planlı, ortada kubbe, yanlarda çapraz tonoz ile örtülü merkezi planlı harim mekânı ve kuzeyde kare kaideli silindirik gövdeli minareden oluşmaktadır. Fevkani tipte yapılmış olan cami, altta depo ve dükkân olarak kullanılan bölümler ile üstte merdivenlerle ulaşılan harim mekânından meydana gelmektedir. Caminin, harim kısmının dört duvarında ve minare kaidesindeki kuşakta çini süsleme vardır (Şekil 12, 24).

Behram Paşa Cami'nin, 1564-1572 tarihlerinde inşa edildiği bilinmektedir (Sözen, 1971, s. 86). Cami, kare planlı ve üzeri tek kubbe ile örtülü bir harim, beş bölümlü bir son cemaat yeri ve kuzeybatısında kare kaideli ve silindirik gövdeli minaresi oluşmaktadır. Yapı, düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilmiştir. Caminin dört duvarı, aynı kompozisyondan oluşan çinilerle bezenmiştir (Şekil 13,23).

² 2017 yılında, Sahabeler Türbesi ziyaret edildiğinde, doğu duvarında daha önce var olan çinilerin yerleri görülebilmektedir.

İskender Paşa Cami, inşa tarihi 1551 olarak bilinen bir Osmanlı dönemi yapısıdır (Sözen, 1971, s. 81). Camide, enine dikdörtgen planlı ve iki sahınlı harim, kuzey yönünde, büyükçe bir eyvan ve derslik ile kuzeybatı köşesinde ise bir kabir yer almaktadır. Caminin çinilerinin çoğu, dökülmüş olup, mihrabın sağ ve sol tarafında, güney ve batı duvarlarında çinilere rastlanır (Şekil 3, 36).

Ermeni Katolik Kilisesi, Hasırlı Mahallesi Gazi Caddesi yakınlarındadır. Bazalt cinsi taş malzemeden yapılan kilise, yapıya ait alçı, çini ve mukarnas süslemeleri dikkate alındığında, 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Tuncer, 2002, s. 88). Kilise, üç nefli bazilikal planlıdır. Plan itibarıyla, narteks, naos, kadınlar mahfili, apsis ve çan kulesi bölümlerinden oluşmaktadır. Yapının duvarlarında yer alan çini kalıntılarının, bir bütünlük sağlamaması bunların devşirme olduğu kanaatini oluşturmaktadır (Aykal vd., 2013, s. 337) (Şekil 7, 8, 15, 29).

Yukarıda ismi geçen yapılarda karşımıza çıkan, sıraltı tekniğinde üretilmiş olan bu çiniler, her ne kadar kompozisyon ve motif özellikleri bakımından İznik'te üretilen çinilere benzese de ölçümler ve görsel analizler sonucu, boyutları, kullanılan hamurun farklılığı ve işçilikleriyle ayrılmaktadırlar.

Victoria & Albert Müzesi deposunda bulunan ve Diyarbakır yapılarında benzerlerine rastlanılan çinileri, 16. yüzyılda İznik'te üretilen çiniler ile karşılaştıracak olursak; İznik çinilerinde; desenlerde hatayi, rumi, palmet ve bulut motiflerini kullanıldığı kompozisyonlar varlığını devam ettirirken, bunların yanında saray baş nakkaşı Kara Memi'nin ekolü olarak kabul edilen, natüralist üslupta çiçekler benimsenmiş; lale, karanfil, sümbül, gül, zambak, zeren, afyon kozalağı nergis, menekşe gibi çiçeklerin yanında, üzüm salkımları, asma yaprakları, çiçek açmış meyve ağaçları, serbest kompozisyon anlayışı içerisinde yeni düzenlemelere fırsat vermiştir (Altun, 1991, s. 7-48; Öney, 1976, s. 65-69; Atasoy ve Raby, 1989; Demirsar Arlı ve Altun, 2008; Carswell, 1998; Demiriz, 2002; Turan Bakır, 1999 s. 188-271). Benzer motif ve kompozisyon özelliklerine sahip çinilere, Takkeci İbrahim Ağa Cami'nde (16. yüzyıl), Sultan Ahmet Cami (17. yüzyıl) mahfil katında, Rüstem Paşa Cami'nde (16. yüzyıl), Bursa Şehzade Mustafa Türbesi'de (16. yüzyıl), Süleymaniye Cami'nde (1551-1557), Topkapı Sarayı harem dairesinin çeşitli bölümlerinde ve özellikle İstanbul'da, 16. yüzyılda yapılmış çok sayıda yapıda rastlanmaktadır (Necipoglu, 2013 s. 294; Doğanay, 2003, s. 46; Kuban, 2007, s. 442; Cantay, 2008, s. 35).

Victoria & Albert Müzesi deposunda bulunan ve Diyarbakır yapılarında benzerlerine rastladığımız çinilerde, hatayi, nar çiçeği, rozet çiçeği, afyon, penç motifinden çıkan hançer yapraklar, natüralist üslupta lale, karanfil, sümbül, gül, gonca gül, zambak, nergis gibi bitkisel süslemelerin yanı sıra, bulut, palmet-rumi, kombinasyonları kullanılan motiflerdir.

Geniş yüzeylerde kullanılmak için planlanmış ve birbirini tekrar eden kompozisyonlar göze çarpmaktadır. Diyarbakır yapılarında görülen çinileri, İznik üretimi çiniler ile karşılaştırıldığında özellikle kompozisyon, motif kullanımı açısından farklılıklar bulunduğu gözlenmektedir.

16. yüzyılda İznik'te üretilmiş olan çiniler, genellikle, 24cm.x 24cm. cm. boyutlarında kare çini levhalar şeklinde yerini alır (Demirser Arlı ve Altun, 2008, s. 21). Bordür çinileri ise dikdörtgen formunda olup, 24cm.x12cm. ölçülerindedir.

Gülru Necipoğlu (2013, s. 625), içinde Diyarbakır yapılarından da bahsedilen kitabında, Behram Paşa Cami'nin çinilerinden bahsederken, alışılmışın dışında boyutlarına dikkat çeker. Araştırmaya konu olan kare karo panoların boyutları, 29,8 cm x28,6 cm ile 35,6 cm x 32,7 cm arasında, dikdörtgen şeklindeki bordür çinilerinin boyutlarının ise 35cm x 15 cm ile 32,4 cm x 15,2 cm ölçülmüştür. Bu ölçüler Sayın Necipoğlu'nu destekler durumdadır.

Diyarbakır yapılarında karşımıza çıkan çiniler, İznik üretimi olduğu bilinen çinilerinden, daha büyük boyutlu olmalarıyla Şam Süleymaniye Cami çinileriyle benzerlik taşır (Akalin, 2000, s.46; Sothebys, t.y.). Bölgeye yakın olan Tunceli Sağman Bey Cami'nde de (1565-1570), benzer ölçülerdeki çinilere rastlanmaktadır (Raby, 1978, s.436-437; Tükel, 1969, s. 234; Harman, 2013, s.46). Eserlerin boyutu incelendiğinde ise araştırmaya konu olmuş Diyarbakır'da olan çinilerin, İznik'te üretilmiş olan çinilerden, boyut olarak büyük olması çok önemli bir farklılıktır.

Araştırmaya konu olan çinilerde; koyu ve açık mavi, firuze, kırmızı ve siyah renkler kullanılmıştır. Renklerin, İznik çinilerindeki renklerden farklı olduğu dikkati çekmektedir.

İznik'in bilinen mercan kırmızısı, ele alınan Diyarbakır çinilerinde bulunmamaktadır ve burada kullanılan kırmızı rengin kahverengiye yakın bir tonda olduğu görülmektedir.

Bu araştırmalardan yola çıkarak, şehirde, yöreye ait hammaddenin kullanılarak, Osmanlı Dönemi İznik çinilerinin, motif ve kompozisyon özelliklerinden etkilenerek çini üretilmiş olma ihtimali, oldukça yüksektir.

Diyarbakır'daki araştırmaya konu olan çinilerin, nerede üretildiği net olarak bilinmemesine rağmen, araştırmacılar bu konuda çeşitli fikirler ortaya koyar. Gülru Necipoğlu (2013, s. 625), Diyarbakır' da 16. yüzyılda yerli çini üretiminin varlığından bahsederken, bu çinilerin gerek desen gerekse renk bağlamında İznik çinilerini taklit ettiğini, ancak farklılıklarının saf beyaz ve domates kırmızısı renklerinin olmamasından kaynaklandığını ifade eder.

Yenişehirlioğlu (2000, s. 9), “Osmanlılar zamanında seramik imalatının en önemli merkezi olarak İznik’in kabul edilmesine kadar geçen süreçte başta Kütahya olmak üzere, Çanakkale, Tunus, Şam ve Diyarbakır’da yerel atölyeler bulunmaktaydı” der.

Julian Raby (1978, s. 429-459), çalışmasında Diyarbakır’da yerel çini üretiminin olduğundan bahsetmiştir. Metin Sözen’in Diyarbakır’da çini üretimi konusunda yaptığı araştırma (1971, s. 79), şehirde çini üretiminin yapıldığı yönündedir. Araştırmada, çini fırınlarının, çoğunlukla, bugünkü Sur ilçesi sınırlarında buluna Nasuh Paşa Cami ile Fatih Paşa Cami arasındaki bölgede olduğundan ve bir inşaat için yapılan temel kazısı esnasında, Zincirkıran Türbesi yakınlarında fırın kalıntılarına, çini üretim malzemelerine rastlandığından söz etmiştir. John Carswell (2012, s. 111-112) ise 16. yüzyılda Diyarbakır’da çini üretimi yapıldığı, ancak burada çalışan ustaların, İznikli ustalardan etkilenip etkilenmediklerinden emin olunmadığından bahseder.

Öney, Diyarbakır’da ortaya çıkarılan çini fırın kalıntılarına dayanarak, kentte çini üretimin denendiğini düşünmektedir (Aktaran Daşdağ, 2013, s. 271).

Diyarbakır’da yerel bir çini üretiminin olduğuna ilişkin, 1518 tarihli 1540 tarihli tapu tahrir defterindeki kayıtlarda da bilgilere rastlanmaktadır. Bu defterlerde, 16. Yüzyılın ilk yarısında, Diyarbakır’daki meslek grupları arasında çömllekçi ve kaşı (çinicici) isimlerine rastlanmaktadır (Yıldırım, 2001, s. 110). Bütün bunlara ek olarak, 1540 tarihli tapu tahrir defterindeki kayıtlardan da çinilerin pazarlandığı bir çarşının varlığından bahsedilmekte, bu da kentte çini üretimine işaret etmektedir (İlhan, 1994, s. 49). Sayın Çam (2002, s. 244), Melik Ahmet Paşa Camii çinilerini göz önüne alarak, kullanılan tekniğin merkez ile aynı özellikte olmadığı, Mimar Sinan ekolünde eğitim görmüş bir kalfa nezaretinde yapıldığının düşüldüğünü ifade eder.

Diyarbakır’ın, Osmanlı birliğine katılışından 3 yıl sonra yapılan ilk tahrirde, 1518’de Amid’de bir çini imalathanesinin mevcut olduğu saptanmıştır (Ünal, 1998).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Diyarbakır’da bulunan çini süslemeli yapılar, bu yapıların mimari ve süsleme özellikleri ile ilgili çok sayıda araştırma ve yayın bulunmakla birlikte, yurtdışına kaçırılmış Diyarbakır çinileriyle ilgili bu kapsamda başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla birlikte, konuya destek olacak nitelikte çok sayıda kaynak kitap, makale, tez ve araştırma taranmış olup, bir kısmının içeriği aşağıda verilmiştir.

Julian Raby’nin 1978 yılında yazmış olduğu “Diyarbakır: a rival to Iznik-a sixteenth century tile industry in Eastern Anatolia” isimli makale, Diyarbakır ve civarındaki çinili yapılardan bahsedilen en erken tarihli çalışma olmuştur.

Filiz Yenişehirlioğlu'nun 1987 yılında yayınlanan "Les revêtements de céramiques dans les édifices de Diyarbakir" isimli makalesinde, Diyarbakir çinilerinin Türk Çini Sanatı içerisindeki yerinden bahsedilmiş ve şehirde çini üretimi ile ilgili fikirler ortaya konulmuştur.

Bu konudaki bir diğer önemli kaynak olan "Iznik Pottery", isimli kitap, John Carswell tarafından yazılmış ve 2012 The British Museum Press tarafından basılmıştır. Iznik Çini Sanatının tarihçesi ve tekniklerinden bahseder ve Iznik çinilerinin gelişimini anlatarak erken dönem Osmanlı Çini sanatı hakkında önemli bilgiler verir. Çalışma Diyarbakir'daki çini üretimi hakkında bilgi verir.

Metin Sözen'in 1971 yılında yazmış olduğu "Diyarbakir'da Türk Mimarisi" isimli eserde, şehirde bulunan yapılarının mimari özelliklerinin anlatılmasının yanında, çini üretimi ile ilgili buluntulardan bahsedilmiştir.

Gülru Necipoğlu, 2013 yılında basılmış olan "Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür" isimli eserinde Diyarbakir'da, 16. yüzyılda yerli çini üretiminin varlığından bahseder.

"Diyarbakir'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme" ismiyle yayınlanan Gülsen Baş'a ait kitap, Diyarbakir'ın İslam Dönemi süslemelerini detaylı bir şekilde anlatmanın yanı sıra yapıların mimarisi hakkında da bilgi vermiştir. Eserde diğer malzemeler üzerine yapılan bezemelerle birlikte çini süslemelere de yer verilmiştir.

Savaş Yıldırım'ın 2005 yılında, Erdem Dergisi'nde yayınlanan "Diyarbakir Yapılarındaki Osmanlı Dönemi Çinilerinin Tarihlendirmeleri ve Üretim Yeri Hakkında Düşünceler" isimli makalesi, Diyarbakir'daki Osmanlı dönemi çinileri, teknik ve süsleme özellikleri ele alınarak incelenmiş ve üretim yerleri aydınlatılmaya çalışılmıştır.

İrfan Yıldız'ın kazı başkanlığını yaptığı "Amida Höyük Artuklu Sarayı" kazıları 2018 yılında başlamış ve devam etmektedir. Çalışma tamamlandığında Diyarbakir'daki çini üretimiyle alakalı sonuçların elde edilmesi umulmaktadır.

3. YÖNTEM

Bu çalışma, betimsel modele dayalı olarak yapılan, nitel bir araştırmadır. Victoria & Albert Müzesi deposunda bulunan on bir adet çininin, form, teknik, desen, renk ve hamur özelliklerinin görsel analizi ve boyutlarının ölçümü yöntemleriyle incelenmesi, elde edilen bulguların, Diyarbakir'da bulunan yapılardaki benzerleriyle karşılaştırılması yolu izlenmiştir. Araştırmaya konu olan çiniler, yukarıda bilgisi verilen, şahsıma ait yüksek lisansın bir bölümüdür. Müzeye ait iki farklı depoda tutulan çiniler ve bu çinilere ait kayıt belgeleri için araştırma, ölçme ve fotoğraflama izinleri alınmıştır. İlk etapta, Victoria and Albert Müzesi binasının içinde yer alan depoda ve İslam Sanatları bölümü arşivinde çalışma

gerçekleştirilmiştir. Daha sonra, bahsi geçen müzenin ek binası olan Blythe House'da bulunan çiniler ve müzeye ait arşiv belgeleri üzerinde çalışma gerçekleştirilmiştir. Çinilere ait arşiv belgeleri, metin/doküman analizi ile özetlenmiştir. Elde edilen veriler, içerik analiziyle derinlemesine bir işleme tabi tutulmuştur. Yorumlanan veriler, sonuç bölümünde açıklanmıştır.

4. VICTORIA & ALBERT MÜZESİ DEPOSUNDA BULUNAN VE BENZERLERİ DİYARBAKIR YAPILARINDA TESPİT EDİLEN ÇİNİLER

Şekil 1: 1018-1892⁴ envanter numaralı çini.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

İki karodan oluşan ve 1018-1892 Envanter numarasına sahip olan çininin (Şekil 1) benzerlerine, Diyarbakır Sahabeler Türbesi batı cephedeki panoda (Şekil 2) ve İskender Paşa Cami'nin güneydoğu duvarında (Şekil 3), kırık bir parça olarak karşılaşılmıştır. Çininin yüksekliği, 35,6 cm, genişliği, 32,7 cm'dir. Sarımsaklı renkli hamurun kullanıldığı çininin yapımında, sıraltı tekniği kullanılmıştır. Malzeme, beyaz astarlı ve şeffaf sırlıdır. Klasik İznik çinilerinde çok defa rastlanan vazodan çıkan çiçekler, kompozisyonun ana unsurudur (Çiğ, 2014, s.9). Ortaya yerleştirilen penç motifinin iki yanına birer lale, lalelerin sağ ve soluna ise merkezdeki motifin tekrarı olan birer penç motifi yerleştirilerek kompozisyonda simetri

³ Araştırmaya konu olan ve Victoria & Albert Müzesi depolarında bulunan çinilerin, bazıları çerçeveli, bazıları ise çerçevesiz olarak muhafaza edilmektedir. Müzede araştırma yapılmasına izin verilen depo bölümlerinde, raflarda ya da özel yapılmış çekmeceler içinde, henüz sergilenmemiş çok sayıda çininin olduğu gözlemlenmiştir.

⁴ Envanter numaralarında, ilk rakam eserin müzeye giriş kayıt numarası, ikinci rakam ise eserin müzeye intikal ettiği tarihi belirtmektedir.

sağlanmıştır. En alt kısımda yine simetrik olarak yerleştirilmiş bahar dalları görülür. Ana motif, karonun ortasında yer alan beyaz, mavi, siyah ara suları ile sınırlandırılmış siyah tahrir ile birbirinden ayrılan alana yerleştirilmiştir. Natürmort kompozisyonun etrafı, kalın firuze şeritlerle sınırlanarak bir kartuş oluşturulmuştur. Bu kartuşun dışında kalan alan ise penç ve yaprak motifleriyle dolgulanmıştır. Müzedeki bu eser, Mrs. E. Edkins'ten satın alınmıştır (Şekil 4). Müze belgelerinde 1892 yılında, 920/ 1435-1892⁵ envanter numaralı malzemelerle birlikte 125 pounda (İngiliz para birimi) satın alındığı belirtilmektedir⁶ (Victoria and Albert Museum, 2009b).

Şekil 2: Sahabeler Türbesi batı cephedeki pano.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

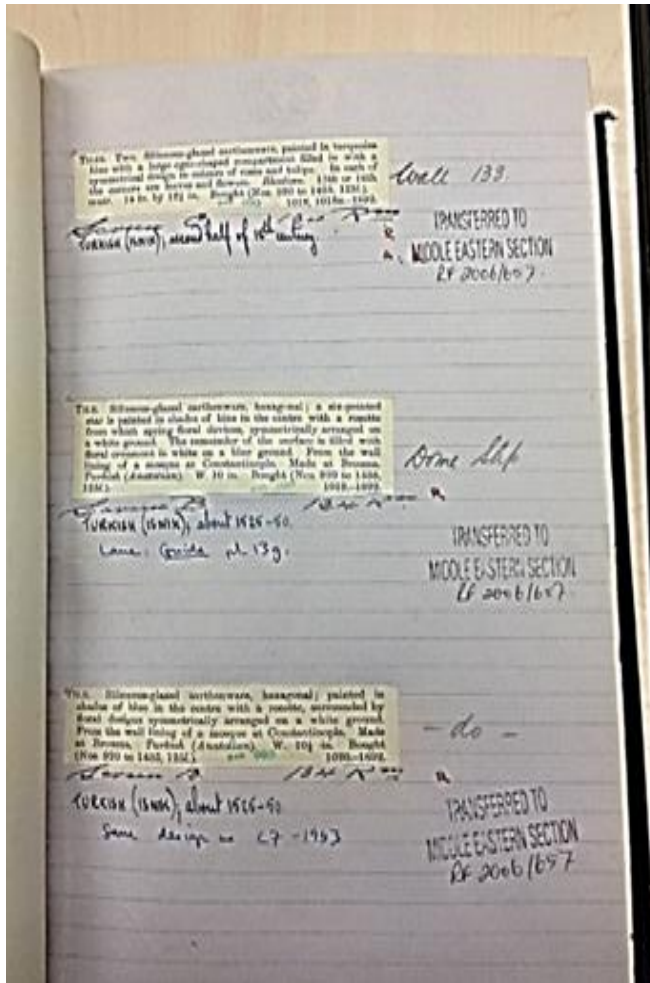
⁵ 1892 yılında çok sayıda çini Victoria & Albert Müzesine satılmıştır. Bu çinilerin bir grubu, Bursa Yeşil Cami Külliyesi'ne ait olan kayıp çinilerdir (Eroğlu ve Başaran Güleç, 2016).

⁶ Victoria & Albert Müzesi'nin resmi sayfasında, 920/ 1435-1892 envanter numaralı çinilerin müze koleksiyonuna nasıl dahil edildiği bilgisi yer almaktadır.

Şekil 3: İskender Paşa Cami'ndeki parça.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 4: 1018-1892 envanter numaralı çin İslam Sanatları bölümü arşiv kayıt belgesi.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Şekil 5: 1314-1893 envanter numaralı çini.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Çini, müze kayıtlarına 1314-1893 envanter numarasıyla kaydedilmiştir (Şekil 5). Karonun benzerleri, Diyarbakır'da Sahabeler Türbesi'nin doğu cephesinde (Şekil 6) ve Ermeni Katolik Kilisesi'nin doğu cephesinde (Şekil 7-8) görülür. Blythe House bünyesindeki depoda bulunan çininin, yüksekliği 34,7 cm, genişliği 33 cm'dir. Çini, sıraltı tekniğinde yapılmış olup, sarımtırak hamurlu, beyaz bir astarla astarlanmış ve şeffaf sırla sırlanmıştır. Farklı yönlere bakan iki lale motifi, bu çininin esas kompozisyonunu oluşturur. Bu motifler, uzun saplarla birbirine bağlanmakta ve bu saplar üzerinde hançer yapraklar bulunmaktadır. Lalelerin alt kısmı, iki farklı şekilde bezenmiştir. Birinde, üç dilimli iri bir palmet içerisinden palmet-rumi geçmesiyle oluşturulmuş bir kompozisyon yer almış, diğeri ise spiraller yapan kıvrım dallarla süslenmiştir. Lalelerin üst kısımdaysa daima bahar çiçeği motifine yer verilmiştir. Lale motifinde, koyu mavi ve mercan kırmızısı, hançer yapraklarda koyu mavi ve firuze, saplardaysa sırf firuze kullanılmıştır.

Müzedeki, İslam Sanatları Departmanı kayıt belgeleri incelenerek, bu eserlerin müzeye hangi yolla dahil olduğu araştırılmıştır. Victoria & Albert Müzesi arşivinin bulunduğu Bythe House'da yapılan inceleme sırasında koleksiyonların, çeşitli parçaların, koleksiyoncular-antikacılar tarafından müzeye yazılmış teklif belgeleri, yazışmaları ve satış belgelerini kapsayan referans numaraları ile satan kişilerin isimlerinin yer aldığı arşiv dosyaları incelenmiştir. Müze yetkililerinden 1308-1893'ten 1353-1893 envanter numaralı çinilerin K. Kelekian tarafından müzeye satıldığı ancak tüm satış belgelerinin günümüze ulaşmadığı, ulaşanların ise satıcıya ait olan MA/1/K222 kodlu dosyada (Şekil 9) bulunabileceği bilgisi alınmıştır. Fakat yapılan inceleme sonucu, sözü edilen dosyada bu satışa dair yazılı kayıt bilgisine rastlanmamıştır. Ancak bahsi geçen envanter numaralarına sahip eserler, müzeye ait internet sayfasında tek tek taratıldığında çok sayıda eserin, Diyarbakır'daki yapılarla benzerlik gösterdiği fark

edilmiştir. İnternet sayfasındaki bilgiler, çoğunluğu Diyarbakır'daki yapılardan götürüldüğü anlaşılan 111 parça çininin Kelikian ve diğerleri tarafından satıldığını göstermektedir. Diyarbakır yapılarında gördüğümüz, 1339B-C-1893, 1339E-1893, 1337-1893 ve 1337A-1893 (Şekil 16-17-18-19) envanter numaralı çinilerle aynı olan 1338B-1893 envanter numaralı çinin tanıtıldığı internet sayfasındaki bilgi bu sevkiyatın detaylarını vermektedir (Victoria and Albert Museum, 2009c). 1338B-1893 envanter numaralı çinin tanıtıldığı sayfanın, tarihçe başlığında, bu parçanın, o dönem South Kensington Müzesi olarak anılan müzenin Müdür Yardımcısı Caspar Purdon Clarke'ın 1893'te İstanbul ziyareti esnasında, Kapalıçarşı'daki Kevork Kelekian ve J. Moisé ile Rue Péra'da (şimdiki İstiklâl Caddesi) bulunan M. Gherson ve J. Eskenazi 'dan satın alınan 111 karodan oluşan bir sevkiyatın parçası olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, 1308-1893 envanter numarası ile 1353-1893 envanter numaralarıyla kaydedilen eserlere 27.19s.9d pound (İngiliz para birimi) ödendiği belirtilmiştir (belgedeki bu bilgi kısaltmalar içerdiği için tam olarak ödenen miktarın ne kadar olduğu anlaşılamamıştır) (Victoria and Albert Museum, 2009d).

Şekil 6: Sahabeler Türbesi doğu cephesi.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 7: Ermeni Katolik Kilisesi doğu cephesi.

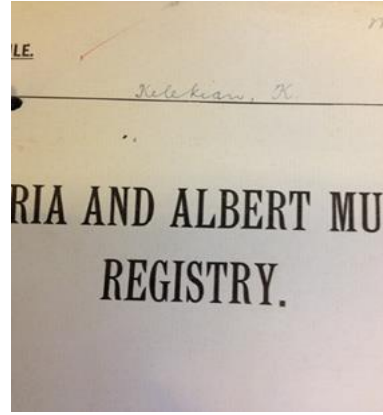
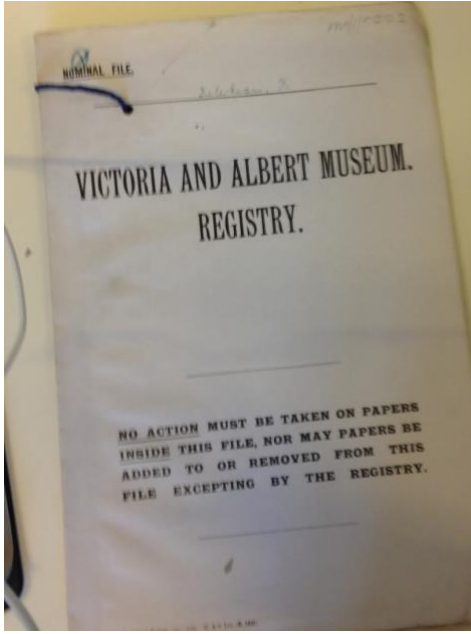
Kaynak: Yıldırım, S. (2005). Diyarbakır yapılarındaki Osmanlı dönemi çinilerinin tarihlendirmeleri ve üretim yeri hakkında düşünceler. Erdem, 15 (43), 119-144.

Şekil 8: Ermeni Katolik Kilisesi doğu cephesi⁷.

Kaynak: Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.

⁷ Ermeni Katolik Kilisesi'nin doğu cephesinde, güney apsisin sağında bulunan bölümde yer alan çinilerin, arşivde bulunan fotoğrafını paylaşan Diyarbakır Vakıflar Bölge Müdürlüğü yetkililerine teşekkür ederiz.

Şekil 9: 1308-1893'den 1353-1893 envanter numaralı çinilerin satışı yapan K.Kelikian'a ait olan MA/I/K222 kodlu dosya.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Şekil 10: 1331-1893 Envanter Numaralı Çini.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

1331-1893 envanter numarasıyla kayıtlı olan bu çini (Şekil 10), her birinin yüksekliği, 35cm, genişliği 15cm boyutlarında, dikdörtgen biçimli iki parçadan oluşan çiniden oluşur. Sıralı tekniğinde yapılmış olan bu çiniler, sarımtırak hamurlu olup beyaz astarlı ve şeffaf sırlıdır.

Bordür çinisindeki kompozisyon, sonsuzluk prensibinde tasarlanmıştır. İki farklı zemin rengi ve ortak bir beyaz sınır ile birbirinden ayrılan kartuşların lacivert zemininde, rumi motifinden bir kompozisyon, firuze zeminde ise bulut motifinden tasarlanmış kompozisyon yer almaktadır. Kompozisyondaki bulut motifi; ayırma, ortabağ tepelikten oluşturulmuş arada kalan boşluklar serbest bulutlar ile dengelenmiştir. Rumi motifleri ile oluşturulan kompozisyonda, tepelik, orta bağ, düz rumi ve kanatlı rumi motifleri kullanılmıştır.

Kompozisyonu oluşturan motiflerde, kobalt mavisi, firuze, kırmızı renkler kullanılmış ve konturlar siyah renkle çekilmiştir.

Bu çinilerin benzerlerine, Nebi Cami'nin harim duvarlarını kaplayan kare formlu çinilerin alt ve üst kısımlarını sınırlar biçimde (Şekil 11), Melik Ahmet Paşa Cami'nin harim duvarlarını kaplayan kare biçimli çinilerin alt ve üst kısımlarını ve mihrabını sınırlar biçimde (Şekil 12), Behram Paşa Cami'nin harim duvarlarını kaplayan kare formlu çinilerin alt ve üst kısımlarını sınırlar biçimde (Şekil 13), Sahabeler Türbesi'nde kapının batı açıklığındaki duvarda, bordür çinisi olarak (Şekil 14) ve Ermeni Katolik Kilisesi Apsisi'nin solundaki bölümde (Şekil 15) rastlanır.

Şekil 11: Nebi Cami harim duvarı.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 12: Melik Ahmet Paşa Cami mihrabı.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 13: Behram Paşa Cami harim kısmı.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 14: Sahabeler Türbesi kapının batı açıklığındaki bordür çinisi.
Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 15: Ermeni Katolik Kilisesi apsisin solundaki mekânda bulunan çini.

Kaynak: Yıldırım, S. (2005). Diyarbakır yapılarındaki Osmanlı dönemi çinilerinin tarihlendirmeleri ve üretim yeri hakkında düşünceler. Erdem, 15 (43), 119-144.

Şekil 16: 1339B-C-1893 Envanter numaralı çini.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Şekil 17: 1339E-1893 Envanter numaralı çini.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Şekil 18: 1337A-1893 Envanter numaralı çini.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Şekil 19: 1337-1893 Envanter numaralı çini.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

1339B-C-1893 (Şekil 16) ve 1339E-1893 (Şekil 17) envanter numaralı çiniler; 34,8 cm x 32 cm ölçülerinde olup, birbirleriyle aynı kompozisyon özelliklerini gösterirler. Karonun merkezinde, simetrik şekilde iki hatayı motifi yerleştirilmiştir. Bunlardan biri, çanak kısmının alt orta noktasından, her iki yana doğru birer kıvrık dalla, karonun kenarına yerleştirilerek

ulama deseni tamamlayacak olan yarım penç motiflerine bağlanır. Aynı hatayı motifinin, taç yapraklarından iki farklı yöne çıkan kıvrık dallar bulunmaktadır. Bu dallar önce birer penç motifine, oradan da karonun kenarına yerleştirilmiş ve ulama desenini tamamlayacak olan yarım hatayı motiflerine bağlanır.

1337-1893 (Şekil 19) ve 1337A-1893 (Şekil 18) envanter numaralarıyla kaydedilmiş çiniler, 1339B-C (Şekil 16) -1339E-1893 (Şekil 17) envanter numaralı çinilerle, aynı motiflere sahip olmasına rağmen boyutları ve uçlarda yer alan yarım motiflerle oluşturulan kompozisyon özellikleriyle, farklılık gösterir. Çiniler, dikdörtgen formludur ve 34 cm yükseklik ile 19 cm genişliğe sahiptir.

1339B-C-1893, 1339E-1893, 1337-1893ve 1337A-1893 envanter numaralı çiniler, Sahabeler Türbesi'nin batı açıklığında kalan panoda (Şekil 20), Nebi Cami'nin harim duvarlarında (Şekil 21), Hüsrev Paşa Cami'nin harim duvarlarında (Şekil 22), Behram Paşa Cami'nin harim duvarlarında (Şekil 23), Melek Ahmet Paşa Cami'nin harim duvarlarında (Şekil 24), karşımıza çıkar. Diyarbakır dışında, bölgeye yakın olan Tunceli Sağman Bey Cami'nde benzer kompozisyon özelliklerine sahip çiniler olarak karşımıza çıkmaktadır (Raby, 1978, s.436-437; Tükel, 1969, s. 234; Harman, 2013, s.46).

Çinilere ait bazı bilgiler, müzenin İslam Sanatları Bölümü için oluşturulmuş kayıt belgesinde verilmiştir (Şekil 25). Ayrıca müzeye ait internet sayfasındaki bilgiler, çoğunluğu Diyarbakır'daki yapılardan götürüldüğü anlaşılan 111 parça çininin Kelikian ve diğerleri tarafından satıldığını göstermektedir (Victoria and Albert Museum, 2009c-d).

Şekil 20: Sahabeler Türbesi'nin batı açıklığında kalan pano.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 21: Nebi Cami harim duvarı.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 22: Hüsrev Paşa Cami batı duvarı.

Kaynak: Koçer, F. ve Zorlu, I., (2021). Çini Üretim Merkezi Olarak Diyarbakır ve Çinili Camileri. *The Journal of Academic Social Sciences*, 9 (117), 382-410.

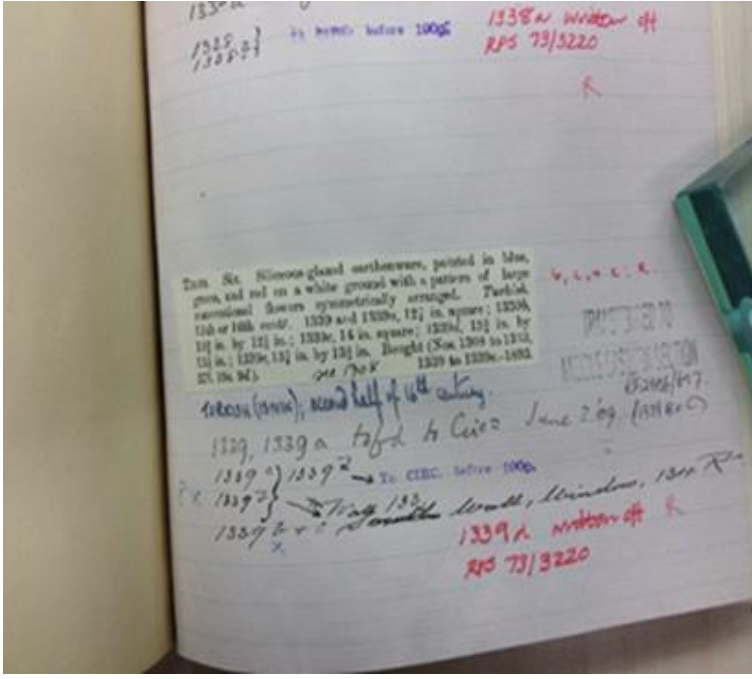
Şekil 23: Behram Paşa Cami harim duvarı.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 24: Melik Ahmet Paşa Cami harim duvarı.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 25: 1337-1893 A-B-C-E envanter numaralı çinilerin İslam Sanatları Bölümü kayıt belgesi.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Şekil 26: 25-1897 Envanter numaralı çini.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

25-1897 envanter numaralı çini karoda, lale, gonca gül, karanfil, penç, afyon, zambak ve sümbül motifleri kullanılmıştır (Şekil 26). Penç motifi dışında kalan çiçekler, natüralist üslupta çizilmiştir. Döneme has kabarık kırmızı bezemeler, oldukça gösterişlidir. Zeminde ise beyaz renk tercih edilmiştir. Büyük boyutlu bir kompozisyonun parçası olması, çininin tüm biçimsel özelliklerinin tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Motiflerde, kobalt mavisi, firuze, yeşil ve kırmızı renk kullanılmıştır. Sıraltı tekniğinde yapılmış olan bu çini, sarımtırak hamurlu, beyaz astarlı ve şeffaf sırlıdır. Yüksekliği 33 cm, genişliği 29,8 cm'dir.

Bu çinin benzerleri, Sahabeler Türbesi'nin güney duvarının alt kısmında kalan panoda (Şekil 27-28) ve Ermeni Katolik Kilisesi'nin doğu cephede güney apsisin sağındaki kısımda (Şekil 29) karşımıza çıkar (Yıldırım, 2005, s. 119-144).

Müze kayıtlarında, bu çininin, 1896 yılının sonlarında, İstanbul İstiklal Caddesinde bulunan sanat simsarı Kevork Ispenian ve Antoin Brimo tarafından, seramik, maden ve ahşap birçok objenin bulunduğu bir sevkiyatın parçası olarak satıldığı belirtilmiştir (Victoria and Albert Museum, 2009a).

Şekil 27: 25-1897 Envanter numaralı çininin Sahabeler Türbesin güney duvarında.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 28: Sahabeler Türbesi güney Duvarı.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 29: Ermeni Katolik Kilisesi.

Kaynak: Yıldırım, S. (2005). Diyarbakır yapılarındaki Osmanlı dönemi çinilerinin tarihlendirmeleri ve üretim yeri hakkında düşünceler. Erdem, 15 (43), 119-144.

Şekil 30: 253-1899 Envanter numaralı çini.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Müzeye geliş yolu bilinmeyen, 253-1899 envanter numaralı çini (Şekil 30), üç karodan oluşan, 101,6 cm x 31,3 cm ölçülerinde çini paneldir. Karoların hepsi, aynı kompozisyon özelliklerine sahiptir. Çini karolarda, lale, gonca gül, karanfil, penç, zambak ve sümbül motifleri kullanılmıştır. Penç motifi dışındaki diğer çiçekler, natüralist üslupta çizilmiştir. Motifler, kobalt mavisi, firuze, yeşil ve kırmızı renklerle boyanmıştır. Döneme has kabarık kırmızı bezemeler, deseni zenginleştirmiştir. Zeminde, beyaz renk tercih edilmiştir. Bu çinin benzerleri, Sahabeler Türbesi'nin güney duvarının alt kısmında kalan panoda (Şekil 28) karşımıza çıkar.

Şekil 31: 564-1899 Envanter numaralı çini.

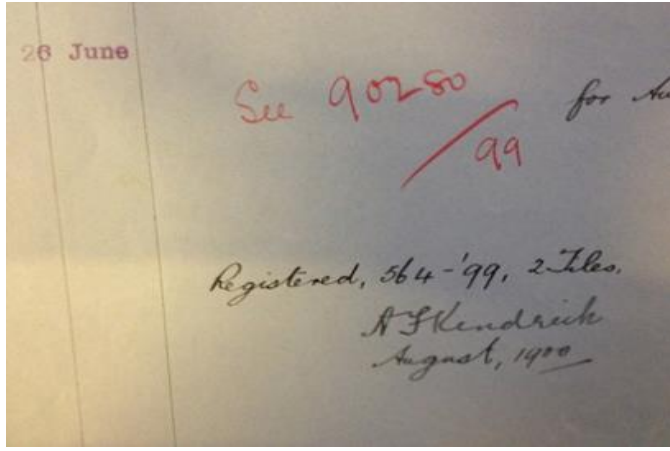
Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

564-1899 envanter numaralı çini (Şekil 31), büyük alanların kaplandığı ulama tarzındaki kompozisyona ait olan ve birbirini tamamlayan iki parçadan oluşur. Lale, sümbül, karanfil, afyon, penç ve hatayi motifleriyle kompozisyon oluşturulmuştur. Çini karolardan her birinin yüksekliği, 35,6 cm ve genişliğiyse 33 cm'dir.

Bu çini müzeye, Hagop Kevorkian tarafından satılmıştır (Şekil 32-33-34)⁸.

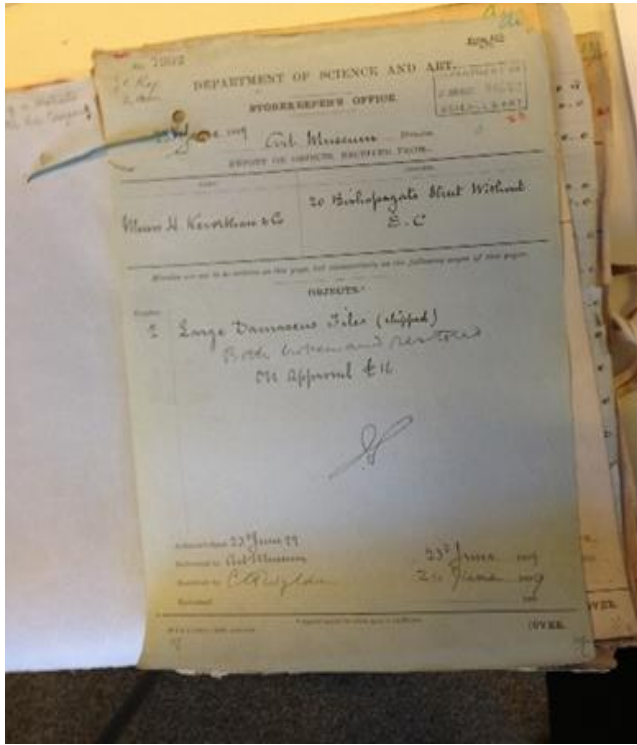
564-1899 envanter numaralı çini, Sahabeler Türbesi'nin güney duvarının alt kısmında kalan panoda ve Ermeni Katolik Kilisesi doğu cephede güney apsisin sağındaki kısımda (Yıldırım, 2005, s. 119-144) karşımıza çıkan natüralist üsluptaki çinilerle (Şekil 27,28,29), hem boyut hem de kompozisyon özellikleriyle çok benzerlik göstermesine rağmen, lale motiflerinin kırmızı renkte boyanmış olmasıyla farklıdır. Benzer kompozisyon özelliklerine sahip karo panolara, Sultan Ahmet Cami'nde (17. yüzyıl), Rüstem Paşa Cami'nde (16. yüzyıl), Bursa Şehzade Mustafa Türbesi'nde (16. yüzyıl) ve Süleymaniye Cami'nde rastlanmaktadır (Necipoğlu, 2013, s.294; Doğanay, 2003, s.46; Kuban, 2007, s. 442; Cantay, 2008, s.35).

⁸ Şekil 31-32 ve 33, Victoria and Albert Müzesi'nin arşiv belgelerinin bulunduğu Blythe House'ta fotoğraflanmış olup, Hagop Kevorkian'ın müzeye sattığı eserlere ait bilgilerin bulunduğu dosyaya aittir. Şekil 31-32 ve 33'te, Hagop Kevorkian'ın sattığı çininin 564-1899 envanter numarası ile kayıt altına alındığını gösteren bilgiler bulunmaktadır.

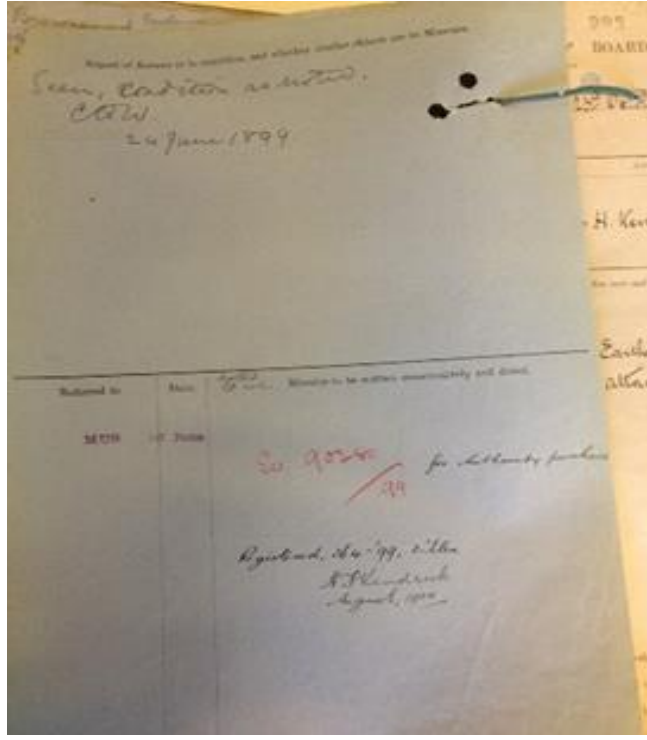
Şekil 32: 564-1899 Envanter numaralı çininin müze arşivindeki satış belgeleri.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Şekil 33: 564-1899 Envanter numaralı çininin müze arşivindeki satış belgeleri.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Şekil 34: 564-1899 Envanter numaralı çininin müze arşivindeki satış belgeleri.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Şekil 35: 448-1900 Envanter numaralı çini.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

448-1900 Envanter numaralı çini (Şekil 35), iki parçadan oluşan bordür çinisidir. Her bir parçada, ortabağdan çıkan ayırma rumi kolların üst tarafta, aralardaki palmetlerin üzerinde birleşerek yanlara doğru devam ettiği bir kompozisyon kurgulanmıştır. İri palmet motiflerinin, üst kısmından simetrik olarak iki yana doğru uzanan rumi motifleriyle aralardaki ayırma rumilerin tepelik kısmına, alt kısımdan simetrik olarak iki yana doğru uzanan rumi motifleriyle ortabağ motifine birleştiği görülür. Rumi ve palmetlerden oluşan bu düzenlemenin üstünde, ikili geçmelerden oluşan bir bordür yer almaktadır. Kompozisyonu oluşturan motiflerde kullanılan renkler; kobalt mavisi, kahverengiye bakan kırmızı ve siyahtır. Motifler, siyah renkle konturlanmıştır. Çinin boyutları, 32,4 cm x 15,2 cm'dir. Bu çininin benzerlerine, Diyarbakır'daki İskender Paşa Cami'nin harim duvarında kırık bir parça

Şekil 36: İskender Paşa Cami.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 37: Sahabeler Türbesi batı cephesindeki bordür.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2017.

Şekil 38: 1308A-1893 envanter numaralı çini.

Kaynak: Hayal Güleç arşivi, 2012.

Müzeeye, 1308A-1893 envanter numarasıyla kaydedilmiş çini (Şekil 38), 29,8 cm x 28,6 cm boyutlarındadır. Karoda, içleri çiçek bezeli kalın dalların, ortabağ motifiyile bağlanarak oluşturdukları yay formulu alan bölmelerinin her birine, kare çinilerin kenarına gelecek şekilde yarım hatayı motifleri yerleştirilmiştir. Karonun alt kısımdaki, yarım hatayı motiflerinin yaprak kısmından çıkan lale motifleri, farklı yöne bakacak şekilde ve simetrik çizilmiştir. Üst kısımda görülen iki çiçek motifi ve alan bölmelerinin içlerine yerleştirilen sümbül motifleri, yarı-natüralist üsluptadır. Kompozisyonu oluşturan motiflerde kullanılan renkler, kobalt mavisi, firuze, kırmızı, yeşil ve konturlarda kullanılan siyahtır.

Diyarbakir, a rival to Iznik: A sixteenth century tile industry in eastern Anatolia (Istanbul Mitteilungen)' (Raby, 1978) isimli makalede, bu çininin benzerlerinin Surp Grigos Kilisesinde

olduğunu belirtmekle birlikte, adı geçen kilisede çini süsleme bulunmamaktadır. Bu çinin benzerlerine, Berlin Pergamon Müzesinde ve Kilis Tekke Caminde (Eroğlu, 2018, s.107-124) kırık bir parça olarak rastlanmaktadır. Bunların yanı sıra, Şam'daki Derviş Paşa Cami'nin (1574), ana mekanındaki üzüm salkımlı panolar, içleri çiçek bezeli, yay formunda bölümler oluşturmalarıyla bu çiniyle benzerlik gösterir (Akalın, 2000, s.48; Turan Bakır, 2002; Harvard Museums, t.y)

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Sonuç olarak; Victoria & Albert Müzesi'nde bulunan çini koleksiyonu incelendiğinde, Diyarbakır'daki bazı yapılara ait çinilerin benzerlerinin, buradaki çiniler arasında yer aldığı görülmektedir. Kompozisyon ve motif özellikleri bakımından, klasik İznik çinileriyle benzerlik gösteren ancak boyutları, yerel malzemenin kullanımı sebebiyle hamurun kalitesi, işçilik ve renkleriyle farklı olan bu parçaları, müzeye ait çini koleksiyonundaki diğerlerinden ayırt etmek zor olmamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa, antika eşya tutkusunun yaygınlaştığı zamanlarda, Osmanlı seramiği ve çinileri en pahalı koleksiyon parçalarından biri haline gelmiştir (Atasoy ve Raby, 1989, s. 69). Bu araştırmaya konu olan çinilerin, müzeye intikalinin, Avrupa'da doğu hayranlığının yoğun olduğu bu döneme denk geldiği görülmüştür. Victoria & Albert Müzesi'ndeki arşiv belgeleri ve yanı sıra müze yetkililerince izin verilen bilgi/belgelerin incelenmesi sonucunda, çalışma kapsamındaki çinilerin, büyük bir çoğunluğunun Osmanlı vatandaşı Ermeni satıcılar tarafından müzeye satıldığı ispatlanmıştır. Müze'deki arşiv belgeleri ve müze kayıtlarına dair verilerinden yola çıkarak, 1893 yılında, 1308-1893 envanter numarasıyla başlayıp 1353-1893 envanter numarasıyla sona eren, kırk beş eserden oluşan bir satışın gerçekleştirilmiş olduğu görülmüştür. Bu parçalar dışında, müzeye geliş yolu belli olan diğer çinilerin, İstanbul'daki bazı sanat simsarlarının ve İngiliz koleksiyoncuların satışları yoluyla, Victoria & Albert Müzesi'ne getirildikleri anlaşılmaktadır.

Bu çinilerin, görüldüğü yapılarda kullanılan parçaların aralarındaki benzerlik sebebiyle, tam olarak yerlerinin tespiti mümkün olamamış ancak bu bölgeden ve bahsi geçen yapılardan götürüldüklerine dair veriler ortaya konulmuştur.

Kuşkusuz bu çalışmanın en önemli sonucu, Diyarbakır'daki yapılara ait olan kayıp çinilerin, ülkemizden ne şekilde ve kimler tarafından çıkarıldığına, belgelerle açıklık kazandırılmış olmasıdır. Dileriz ki bu sonuç, eserlerin ait oldukları topraklara geri getirilmesine vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın Eryavuz, Ş. (2000). Halep ve Şam'da bulunan Osmanlı Dönemi çinileri hakkında gezi notları, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (15) 43-55.
- Altınboğa, A. B. (1999). *Diyarbakır folklorundan kesitler*. İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Matbaası.
- Altun A., Öney, G. ve Carswell, J. (1991). *Türk çini ve seramikleri*. İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.
- Arık, O. (2007). *Anadolu toprağının hazinesi çini; Selçuklu ve Beylikler Devri çinileri*, İstanbul: Kale Grubu Kültür Yayınları.
- Aslanapa, O. (1984). *Türk sanatı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Aslanapa, O. vd. (1993). *Başlangıcından bugüne Türk Sanat* (s. 168). İçinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atasoy, N. ve Raby, J. (1989). *Iznik*, London: Alexandria Press / Türk Ekonomi Bankası.
- Aykal vd. (2013). Tarih- kültür – inanç kenti Diyarbakır (s. 337). İçinde İstanbul.
- Boran A. ve Erdal Z. (2011). Diyarbakır'daki Osmanlı Dönemi cami ve mescidler, *medeniyetler mirası Diyarbakır Mimarisi*, Diyarbakır, s. 257- 318.
- Carswell, J. (2012). Iznik pottery, London, (reprinted), s. 111-112.
- Çam, N. (1988). Adana Ulu Cami Külliyesi, Ankara, s.25.
- Çam, N. (1999). Anadolu Osmanlı mimarisinde Osmanlı öncesi geleneksel üslup havzaları, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12, Ankara, s. 3-4.
- Çam, N. (2002). Mimar Sinan'ın Eserlerinde Mahalli Unsurlar. M. Denктаş, Y. Özbek, Arslan A.S. (Ed.), *VI. Orta Çağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu içinde*, Erciyes Üniversitesi Yayınları. s. 239-258.
- Çığ, C. (2014). Diyarbakır'daki bazı Osmanlı Dönemi çinileri üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*. (8), 3-22. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istjss/issue/17494/183038>.
- Daşdağ, F.E. (2013). Diyarbakır Melek Ahmet Paşa Camii çinileri. *Esosder. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi içinde*, (45). s. 270-280.
- Demiriz, Y. (1996). Osmanlı keramik ve çini sanatında gül terminolojisi ve tanımı, *Çini Yazıları (Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına)*, İstanbul, s. 48-49.
- Demiriz, Y. (2000). Osmanlı çini sanatı. s. 354–355 içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Demirsar Arlı, B. ve Altun, A. (2008). Anadolu toprağının hazinesi çini Osmanlı Dönemi. İstanbul: Kale Grubu Kültür Yayınları.

Eroğlu, S. ve Başaran Güleç, H. (2016). Victoria and Albert Müzesi Deposunda Bulunan Yeşil Cami ve Yeşil Türbe'nin Çinileri ile Leon Parvillée İlişkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (9) S. 331-54.

Eroğlu Bilgin, S. (2018). Kilis Tekke (Canpolat Paşa) Cami ve çini süslemeleri üzerine bir değerlendirme. A. Erkmén ve S. Khadhraoui (Eds.), *İksadi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*. (1), s. 107-124 içinde.

Gabriel, A. (1923). *Voyages Archeologiques dans la Turque Orientale*. Paris.

Göyünc, N. (1994). Diyarbakır. *TDV İslam Ansiklopedisi*, (9) s. 464-469.

Güleç, H. (2016). Victoria & Albert Müzesi deposunda bulunan 16. yüzyıl İznik çinileri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

Harman, M. (2013). Tunceli'de yer alan tarihi öneme sahip dini yapılar. *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. s. 29-55.

Harvard Museums (T.Y). Tile with grapes and vine leaves architectural elements. Erişim adresi: <https://harvardartmuseums.org/collections/object/213051>.

İlhan, M. M. (1994). XVI. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır şehrinin nüfusu ve vakıfları: 1518 ve 1540 tarihli tapu tahrir defterlerinden notlar. *A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16 (27) s. 45-113, Ankara.

Kuban, D. (2016). *Osmanlı mimarisi*, İstanbul (2. baskı), s. 442.

Necipoğlu, G. (2007). 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: mimari, tören, İstanbul: İktidar Yapı Kredi Yayınları.

Necipoğlu, G. (2013). *Sinan çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda mimari kültür*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Karaca, N. (2017). Diyarbakır Behram Paşa Camii çinileri, *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (10), s. 234-251.

Öney, G. (1978). *Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları*. Ankara: T.C. İş Bankası Kültür Yayınları.

Öney, G. (2004). Çini ve seramik, *Osmanlı Uygarlığı 2. içinde* Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Porter, V. (2008). *Islamic tiles*, London, s. 103.

Raby, J. (1978). Diyarbakır: a rival to Iznik-a sixteenth century tile industry in Eastern Anatolia. *Istanbul Mitteilungen*.

Sinemoğlu, N. (1988). Mimar Sinan dönemi duvar çinçiliğinin tekniğı ve gelişimi, *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı Kitabı* içinde (s. 241-249). İstanbul.

Sotheby's (t.y.) A Damascus Pottery Tile, Syria, Late 16th/Early 17TH Century. Erişim Adresi: <https://www.sothebys.com/en/buy/auction/2019/arts-of-the-islamic-world/a-damascus-pottery-tile-syria-late-16th-early-17th>.

Sözen, M. (1971). *Diyarbakır'da Türk mimarisi*. İstanbul.

Sözen, M. (1981). *Anadolu'da Akkoyunlu mimarisi*. İstanbul.

Turan Bakır, S. (2002). Osmanlı döneminde Şam üretimi çiniler, Türkler, (12) *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara, 358-365.

Tuncer, O. C. (1996). Diyarbakır camileri. *Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sanat Yayınları*. Ankara.

Tuncer, O. C. (2002). Diyarbakır kiliseleri, (13). *Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları*. Diyarbakır.

Ünal, S. (1998). Diyarbakır Camilerinde Çini Süslemeler. "Diyarbakır Camilerinde Çini Süslemeler" (Özet bildiri)

Victoria and Albert Museum. (2009, 10 Mart). Tile. Erişim adresi: <https://collections.vam.ac.uk/item/O198854/tile-unknown/>

Victoria and Albert Museum. (2009, 09 Nisan). Tile. Erişim adresi : <https://collections.vam.ac.uk/item/O224125/tile-unknown/>

Victoria and Albert Museum. (2009, 16 Nisan). Tile. Erişim adresi <http://collections.vam.ac.uk/item/O224803/tile-unknown/>

Victoria and Albert Museum. (2009, 24 Haziran). Tile. Erişim adresi <https://collections.vam.ac.uk/item/O282381/tile/>

Yenişehirlioğlu, F. (1985). Onaltıncı yüzyıl Osmanlı yapılarında görülen çini süsleme programının gelişimi. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi içinde*, 1, (2), Ankara. s. 473-476.

Yenişehirlioğlu, F. (1987). Les revêtements de céramiques dans les édifices de *Diyarbakır*. *Ars Turcica, Akten des VI. Internationalen Kongresses für Türkische Kunst*, Munchen. s. 368-382.

Yenişehirlioğlu, F. (1989). Sinan yapılarında çini kullanımı. *VI. Vakıf Haftası*, F. Yenişehirlioğlu, F. (2005). Günlük Yaşamdan İnsancıl Görünümler. G. Kürkman (Ed.), *Toprak, Ateş, Sır Tarihsel Gelişimi Atölyeleri ve Ustalarıyla Kütahya Çini ve Seramikleri* s. 9-29. *Suna ve İnan Kıraç Vakfı Yayınları dergisi*, (s. 301-315), Ankara.

- Yetkin, Ş. (1972). Anadolu'da Türk çini sanatının gelişmesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*. İstanbul.
- Yıldırım, S. (2001). Diyarbakır yapılarında çini süsleme, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), *Ankara Üniversitesi*, Ankara.
- Yıldırım, S. (2005). Diyarbakır yapılarındaki Osmanlı dönemi çinilerinin tarihlendirmeleri ve üretim yeri hakkında düşünceler. *Erdem*, 15 (43), s. 119-144.
- Yıldırım, S. (2008). Diyarbakır'daki Osmanlı dönemi çinilerinin motif ve kompozisyon özellikleri, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır*, (2), Ankara, s. 595-606.
- Yıldırım, S. (2014). Diyarbakır sahabeler türbesi çini süslemeleri, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), s. 23-35.
- Yıldız, İ. (2011). Diyarbakır Türbeleri, *Medeniyetler mirası Diyarbakır mimarisi, Diyarbakır*, s. 319-370.